

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 63:061.2:94(477) «1876/1914»

ЛИСЕНКО М. С.

**ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
(1876-1914 рр.)**

У статті досліджується громадська діяльність Київського товариства сільського господарства. Вона поширювалася на губернії Правобережної України. Автором проаналізовано основні її напрямки. Важливою формою взаємодії стала робота з органами влади, насамперед Міністерством Землеробства. Цей взаємозв'язок здійснювався у формі подачі петицій, забезпечення урядових структур необхідною інформацією з поточних питань. Аграрною організацією були здійснені численні громадські ініціативи (виставки, з'їзди сільських господарів). Охарактеризовані зв'язки з місцевими та загальноросійськими сільськогосподарськими товариствами. Вивчено його внесок в справу заснування аграрних навчальних закладів. Зроблено висновок про роль і значення громадської діяльності Київського товариства сільського господарства.

Ключові слова: Київське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, громадські організації, сільське господарство, українські губернії, Російська імперія.

Історія громадських організацій українських губерній Російської імперії є цікавою і малодослідженою проблемою. Відповідні товариства мали й аграрії. На Правобережній Україні провідним стало Київське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (КТСГ). Його діяльність сприяла ознайомленню громадськості з поточними справами та втіленню заходів, що покращували стан різних галузей сільського господарства краю.

Хронологічні межі досліджуваної проблеми охоплюють період від заснування КТСГ до початку Першої світової війни. Територіальні межі включають українські губернії Правобережної України, на які розповсюджувалася діяльність громадської організації.

Перші публікації про сільськогосподарські товариства (СГТ) були написані сучасниками. Вони стосувалися різних аспектів суспільного розвитку українських губерній і модернізації сільського господарства [1-3].

За радянських часів не було створено праці з історії Київського сільськогосподарського товариства. Загалом подібні організації оцінювалися як буржуазні та малоефективні. Виняток становили роботи, присвячені загальноросійським сільськогосподарським товариствам (Вільне економічне товариство, Імператорське товариство сільського господарства).

Перші роботи з історії громадських організацій з'явилися у 1980-х рр., проте оцінки їх діяльності здебільшого залишалися старими [4].

На сучасному етапі існує інтерес до розвитку регіональних сільськогосподарських товариств, у тому числі Київського. Ця проблема

Лисенко Майя Станіславівна - кандидат історичних наук, доцент, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, м. Харків (Україна).

вивчається центром історії аграрної науки при Київській національній сільськогосподарській бібліотеці (керівник - В. А. Вергунов). Оpubлікована низка різнопланових праць з історії аграрних товариств українських губерній [5-6].

При написанні даної роботи використані архівні фонди Центрального державного історичного архіву України (м. Київ) та Російського державного історичного архіву (Санкт-Петербург), а також тогочасні друковані джерела: ювілейні збірники, звіти КТСГ, адрес-календарні книги, довідники, збірники урядових матеріалів тощо [7-10].

Метою дослідження є вивчення громадської діяльності Київського сільськогосподарського товариства у 1876-1914 рр.

Виникнення СГТ було викликано практичними потребами сільського господарства українських губерній, а також активною громадською позицією аграріїв. До 1861 р. в Російській імперії діяло 21 товариство [11, с. 51]. Спочатку засновувалися губернські товариства, пізніше - СГТ меншого району дії. На Правобережній Україні СГТ з'явилися пізніше, так само як і земства. Товариства українських губерній переймали досвід у подібних громадських об'єднаннях Німеччини. Очевидно, співпадали певні умови ведення сільського господарства, культура землеробства тощо. Високою була репутація німецьких аграріїв, а їх досягнення переконливими. Із збільшенням кількості товариств і набуттям досвіду їх діяльність наближалася до практики.

У Київській губернії діяло декілька місцевих СГТ і філій загальноросійських аграрних організацій. Однак найбільш впливовим і ефективним стало Київське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості. Воно було відкрите у 1876 р. Тривалий час підтримувало інтереси сільських господарів не тільки Київської губернії, але Подільської та Волинської. Тим більше, що СГТ у цих губерніях з'явилися пізніше. Так, Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості відкрилося лише у 1898 р.

За своїм складом КТСГ було переважно поміщицьким, особливо у перші роки існування. Хоча за статутом вони були всестановими. Селянські СГТ з'явилися пізніше, в міру того як селянські господарства входили у ринкові відносини. Членами об'єднання були також підприємці, управителі маєтків, агрономи, науковці, вчителі та селяни [12, с. 6].

Діяльність товариств регулювалася статутом. До 1898 р. їх статuti не були типовими. Статут КТСГ не став виключенням. У 1874 р. ініціатори об'єднання подали до Міністерства державних маєтностей проект статуту, який згодом був затверджений. Згідно з ним, КТСГ дозволялося представляти інтереси своїх учасників у громадських і державних установах, подавати клопотання у різні інстанції, ставати співзасновниками сільськогосподарських навчальних закладів різних рівнів (нижчі і середні), створювати комітети і бюро, влаштовувати з'їзди сільських господарів тощо.

КТСГ намагалося залучати до своєї роботи відомих й авторитетних громадських діячів. Так, багато років його очолював князь М. В. Репнін, але більшість членів товариства склали українці та поляки [13, с. 8].

Керівними органами товариств були рада і загальні збори, які вирішували поточні і найбільш важливі справи та збиралися не менше 2-х разів на рік, зазвичай у зручний для сільських господарів час (з жовтня по

березень). Кожне СГТ, у тому числі і КТСГ, мало і власні унікальні структури, наприклад, службу консультації й інші. Споживачами сільськогосподарських товарів і користувачами послуг КТСГ було місцеве населення. Одна частина аграрної продукції продавалася на російському ринку, інша - за кордон, переважно через Одеський порт.

Бюджет КТСГ складався з різних надходжень. Найголовніші - державні субсидії, приватна допомога, прибуток від допоміжних установ та заходів (наприклад, виставок). Міністерство державного майна (з 1884 р. - Міністерство землеробства) надавало кошти переважно за цільовим призначенням, наприклад, на заснування дослідних полів, музеїв, бібліотек, закупівлю сільськогосподарських машин тощо. Фінансові можливості губерньського СГТ були більшими, ніж товариств місцевого району дії.

До важливих задач КТСГ належали збір статистичних і довідкових відомостей з окремих сільськогосподарських питань (види на врожай, ціни на конкретні зернові та технічні культури), що здійснювався з ініціативою та фінансовою підтримки уряду. Це було важливо, оскільки для проведення спеціальних заходів треба було знати справжній стан справ у галузі, у тому числі специфіку Київської й інших українських губерній [14, арк. 45].

Свою громадську позицію СГТ представляли через подання звернень до інституцій різного рівня. клопотання передусім стосувалися важливих проблем регіону: перевезення сільськогосподарських товарів залізницею, елеваторів, холодильників, будівництва доріг. Чисельні проблеми не залишилися поза увагою землевласників.

Оскільки більшість проблем аграріїв українських губерній були типовими, то й їхні клопотання були подібними. Це стосувалося прохань щодо розміру державних субсидій, стажування за кордоном. У 1883 р. КТСГ й Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії спільно обговорювали правила стягнення акцизу у цукровому виробництві українських губерній [15, арк. 4].

У такій співпраці були зацікавлені і посадовці. Визнані авторитети у сільськогосподарській галузі брали участь в обговоренні законопроектів у Міністерстві державних маєтностей, Департаменті землеробства, Міністерстві фінансів та інших урядових структурах. Дискусії сприяли прийняттю виважених рішень [1, с. 650].

Аграрні громадські організації фактично були «радниками уряду» у сільськогосподарських справах. 1881 р. було оприлюднено рішення міністра державних маєтностей М. П. Ігнат'єва, що СГТ «не будуть залишені... без уваги і що його величність завжди готовий сприяти їхній корисній діяльності» [16, арк. 63в]. Однак, діяльність всіх громадських організацій, у тому числі й аграрних, підлягала контролю. Так, клопотання КСГТ щодо розширення території своєї діяльності на Волинську та Подільську губернії було відхилено у зв'язку з високою часткою польського населення в цих губерніях [17, арк. 228]. Фактично СГТ були посередниками між урядовими структурами і землеробським населенням українських губерній.

Взимку 1890 р. у Петербурзі засідала тарифна комісія щодо оподаткування новими митами ввезених іноземних товарів. Її робота мала велике значення для розвитку сільського господарства. Проект нових мит

розіслали в усі губернські СГТ. Але відгукнулися лише КТСГ і Харківське СГТ. На засіданні цих товариств було розглянуто дане питання і подані в робочий комітет компетентні доповідні записки [3, с. 10].

Якщо розглядати КТСГ як джерело громадської ініціативи, то воно дало початок цілій низці установ і товариств, які згодом стали самостійними, наприклад, Київський землеробський синдикат на чолі із Б. І. Ханенком [18, с. 3]. Спочатку він існував при «Комітеті безпосередніх відносин із Західною Європою по збуту сільськогосподарських товарів», потім - як економічний відділ громадської організації, який розробив статут товариства взаємного страхування землевласників Правобережної України. Ця установа використовувалася як важливий орган самопомоги. У 1911 р. голова КТСГ Ю. Л. Давидович розробив проект сільськогосподарського банку [19, арк. 7].

Діяльність організації у сфері загальнокультурних і просвітницьких завдань включала: видання друкованого щотижневого органу «Земледелие», «Трудов областных съездов». Представники товариства брали участь у розробці статуту Київського політехнічного інституту і особливо його сільськогосподарського відділу, а деякі члени ради КТСГ - в остаточному обговоренні проекту інституту в Міністерстві фінансів.

Економічні ускладнення, неврожаї декількох років, цукрова криза і взагалі скорочення виробництва висунули у 1880-х роках питання про сільськогосподарських службовців, які залишилися без засобів до існування. В окремі роки в Києві число кандидатів на вакантні посади сільськогосподарських службовців сягало 800 осіб. Це спонукало КТСГ до відкриття бюро з пошуку роботи для такої категорії спеціалістів. Заступник голови КТСГ Л. М. Янковський за рахунок власних і запозичених у земельних власників коштів утворив основний капітал фонду (понад 6.000 руб.) на створення бюро з пошуку праці сільськогосподарським службовцям. Благодійністю займалися й інші члени КТСГ. Часто кошти надавалися на конкретні заходи (конкурси, виставки, видання аграрної періоди тощо). Наступний крок - створення ощадної і пенсійної каси. Граф А. Н. Тишкевич реалізував проект пенсійного забезпечення за віком та втратою працездатності [20, с. 9]. Подібні благодійні проекти мали Одеське та Харківське СГТ. До такого роду діяльності КТСГ слід віднести працю В. Н. Сахновського щодо страхування робітників від нещасних випадків під час роботи на сільськогосподарських машинах [21, с. 118].

Важливою справою СГТ були з'їзди сільських господарів. Обласні форуми проводилися з 1890 р. і до початку Першої світової війни. Питання про необхідність сільськогосподарських з'їздів виникло у КТСГ у 1889 р., хоча в імперії вони проводилися і раніше. На одному із засідань товариства вирішили влаштувати аграрну виставку. Було заявлено про те, що сільське господарство перебувало у стані коливань, господарі не знали на чому зупинитися, зернова система господарства не давала належного прибутку, а нові шляхи перебудови господарств на основі ринкових відносин тривалий час не були вироблені. Тому вихід із цього становища - спілкування господарів між собою. Після дебатів було вирішено створити особливу комісію із скликання обласного з'їзду господарів Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської та Харківської губерній. Запросили до неї професора агрономії

і господарів-практиків. Було вироблено програму з'їзду і направлено владі клопотання про його дозвіл.

У лютому 1890 р. відбувся I З'їзд сільських господарів. Головні питання - підвищення прибутковості земель та налагодження взаємодопомоги сільських господарів [22, с. 61]. З протоколів форуму випливає, значною мірою вдалося досягти другої мети, а першу розглянули лише в загальних рисах. Було висловлено побажання скликати наступний з'їзд через два роки та розширити його програму, наприклад, обговорити питання здешевлення виробництва хліба та запровадження вирощування інших культур на Правобережній Україні.

Незабаром розпочалася робота з підготовки II З'їзду сільських господарів. До Департаменту землеробства подали клопотання про його проведення наступного в лютому 1892 р. в Києві з охопленням того ж регіону. КТСГ отримало субсидію у 400 крб. на видання «Трудов» майбутнього з'їзду. До розпорядчого комітету з підготовки з'їзду увійшли проф. Д. І. Пихно, проф. С. М. Богданов і В. Г. Ротмістров.

II З'їзд відкрився в лютому 1892 р. і був присвячений переважно техніці землеробства, механічній обробці ґрунту.

При підготовці III З'їзду були враховані рекомендації проф. І. А. Стебута й А. Ф. Фортунатова. Форум відбувся у лютому 1895 р. Обговорювалося питання підготовки до обласної сільськогосподарської і кустарно-промислової виставки, що планувалося провести 1897 р. Число секцій на З'їзді (11) відповідало кількості відділів майбутньої виставки [23, с. 30].

Напередодні виставки була проведена добре продумана рекламна кампанія. Наклад програми з'їзду - 16 тис. примірників. Було дано оголошення у всіх столичних, губернських загальних і галузевих газетах («Южнорусская сельскохозяйственная газета», «Земледельческая газета» та ін.). Розіслали запрошення до предводителів дворянства всіх повітів регіону, запросили чиновників Управління державного майна, лісничих, податківців, директорів нижчих сільськогосподарських шкіл. Були поінформовані землевласники й управителі маєтків Південної України, у тому числі відомі садівники і плодоводи.

На жаль, робота будь-яких з'їздів не може бути систематичною. Наскільки б не була доречною складена програма, вона не виконується повністю. Важливе значення з'їздів полягає в самому обміні і спілкуванні людей, розкиданих по величезній території і позбавлених можливості частіше спілкуватися між собою.

У засіданнях I З'їзду брали участь 131 особа, II - 143, III - 453, IV - 675 осіб. На останній з'їзд прибуло багато лісничих (понад 100 осіб). Практично на всіх з'їздах головою був князь Н. В. Репнін - керівник КТСГ. Тільки один раз через хворобу його обов'язки виконував Д. І. Пихно [24, с. 45].

До найважливіших положень, вироблених з'їздами сільських господарів, варто віднести такі. I З'їзд визначив необхідність залучення на службу у сільське господарство значної кількості фахівців з агрономії, підвищення рівня практичних знань у випускників землеробських училищ, збільшення середніх врожаїв пшениці, популяризації агрономічних знань серед селян.

II З'їзд визначив потребу в організації агрономічної допомоги шляхом заснування сільськогосподарських рад, вивченні Правобережної України в

аграрному відношенні, запровадженні посад губернських агрономів, наданні переваги в оцінці буряків не за вагою, а за рівнем цукристості, дослідженні щодо застосування добрив, створенні спілки насінневих господарств, використання сільськогосподарських машин тощо.

III З'їзд запропонував створити контрольно-насінневі станції при землеробських школах, упорядкувати насінневу торгівлю за зразками та вдосконалити договори з оренди землі.

IV З'їзд відбувся під час Київської виставки. Обговорювалися питання розвитку селянського травосіяння, якому б змогли послужити показові поля, відкриття насінневих складів, роздача насіння селянам, поширення літератури про культуру землеробства.

Складним виявилось питання про сервітути. Керівники КТСГ клопотали перед Департаментом Землеробства про створення комісії з вивчення і розв'язання цієї проблеми. Пізніше вони брали участь в обговоренні цього питання на загальнодержавному рівні.

Проводилися і вузькоспеціалізовані заходи. Так, З'їзд лісничих зауважив, що спільне користування лісними угіддями призводить до винищення лісу. Вирішити цю проблему може тільки планове дослідження і комплекс заходів з порятунку лісу і його відновлення.

На наступних з'їздах початку ХХ ст. наголошувалося на громадському сприянні кустарям (заснування позичкової каси, надання кредиту), відкриття музею та складу сільськогосподарських машин і знарядь. Необхідність такого сприяння визнана і для спеціалістів з шовківництва щодо закупки коконів та інших потреб. Наголошувалося на заохоченні заходів щодо поліпшення тваринництва у краї, особливо дрібного селянського. Певна увага була приділена розвитку плідництва. Всі громадські заходи тісно пов'язувалися із сільськогосподарськими практичними.

У 1913 р. в Києві відбувся Всеросійський сільськогосподарський з'їзд [25, с. 32]. У його підготовці активну участь взяло КТСГ. Його друковані матеріали і звіти мали практичне і наукове значення для фахівців та населення краю.

Помітними подіями в регіоні і державі ставали виставки, що проводилися КТСГ. Масштабною виявилася Київська сільськогосподарська та промислова виставка 1897 р. Її експонати розташовувалися на території понад 17 десятин. 1,8 тис. експонентів демонстрували свої досягнення. Паралельно відбувся і З'їзд КТСГ (з 11 секціями). Найкращим за художнім оформленням визнали павільйон землевласника, члена КТСГ Й. А. Потоцького [26, с. 10]. Однак виставка мала слабкі місця та недоліки. Незважаючи на поширення цукрової справи у губерніях Правобережної України, дана галузь була недостатньо представлена експонатами. Те ж саме варто відмітити і щодо сільськогосподарського машинобудування. Край був відомий сучасною для того періоду вітчизняною і закордонною сільськогосподарською технікою (німецькою, англійською, американською) [27, с. 520].

Часто виставки відвідували почесні гості. Кількість таких гостей залежала від статусу заходу і району проведення виставки. На вищезгаданій виставці у Києві були присутні великий князь Петро Миколайович, київський губернатор Л. П. Томара, Митрополит київський і галицький Іонікій та інші

відомі люди [28, с. 9].

Враховуючи масштабність проведеної виставки й усі переваги заходу, сільські господарі все ж таки дійшли висновку, що не варто проводити одночасно виставку та з'їзд сільських господарів, оскільки не вистачило часу на спілкування, обговорення важливих проблем та огляд цікавих об'єктів.

Присутність почесних гостей, за свідченнями сучасників, підвищувала авторитет організаторів та сприяла зацікавленості місцевого населення. Самі члени КТСГ відносили свою організацію до провінційних, хоча за масштабами її діяльності вона була передовою для свого часу і для всієї країни. У загальноросійських часописах, як правило, наводилися як зразковий приклад СГТ балтійських губерній та німецькі. Але ефективність роботи відповідних організацій Правобережної України була досить високою. Її можна оцінити за такими показниками, як наявність певного капіталу, організація синдикатів, участь у загальноросійській організації виробників цукру, сталі зв'язки з одеськими торговими агентами, наявність своїх фахівців у підприємницьких, комерційних, фінансових структурах (через родину підприємців Терещенків, які були родичами одного із найактивніших членів КТСГ Б. І. Ханенка). Коли справа стосувалася роботи, економічної ефективності, прибутків, то бізнес не мав національності. З іншого боку, варто відзначити, що досить часто, особливо поляки, допомагали місцевим землевласникам. Повітові виставки були такими ж популярними, як і губернські та загальноросійські. КТСГ брало участь й у міжнародних виставках. Поїздки за кордон сприяли запозиченню позитивного досвіду.

КТСГ підтримувало зв'язки із СГТ місцевого характеру, наприклад, Луцьким (1900 р.), Рівненським (1901 р.) і Житомирським (1907 р.) Волинської губернії. Важливого значення набула співпраця із такими спеціалізованими організаціями губернського та місцевого значення, як Київське товариство садівництва, Київське товариство шовківництва, Волинське товариство хмелярства. Спеціалізовані СГТ враховували особливості природно-кліматичних умов регіону. Так, у Волинській губернії 4 товариства спеціалізувалися на вирощуванні хмелю, у Київській і Полтавській – з бджільництва, Подільській – скотарства і т.п. Свої відділення на території українських губерній мали загальноросійські СГТ. Серед них - Київське відділення Імператорського російського товариства плідівництва (1891 р.), Київське відділення Імператорського російського товариства рибництва та рибальства (1893 р.) [29, с. 51].

Аграрні організації також прагнули об'єднати свої зусилля від конкретних напрямів діяльності (племінні книги, контрольна справа, дослідні станції, лабораторії) до створення загальнодержавних представницьких структур [30, с. 19]. У середині 1890-х років був запропонований проект реформування СГТ з метою їх уніфікації. Передбачалося розширити представницькі функції та створити центральне СГТ. Однак проект не підтримали міністр землеробства О. С. Єрмолов та земства. У 1915 р. Подільське товариство сільського господарства порушило питання про координацію діяльності великих сільськогосподарських об'єднань Правобережжя з метою спільного представництва в центральних установах. Однак і ця пропозиція не була реалізована [5, с. 149].

КТСГ було ініціатором заснування сільськогосподарських навчальних закладів. Вище згадувалося про створення політехнічного інституту в Києві. Товариство реалізувало ідею періодичних сільськогосподарських курсів. З нагоди свого 25-річчя КТГС використало накопичений капітал у 20 тис. крб на відкриття сільськогосподарських курсів. Згодом вони стали 2-річними за розширеною програмою.

Утворення після 1905 р. великої кількості провінційних СГТ завадило КТСГ розширити свою діяльність. Це, на думку його членів, розпорошувало сили. Хоча раніше одні й ті ж особи, наприклад, сім'я Тишкевичів, працювали одночасно в Київському та Подільському товариствах сільського господарства і сільськогосподарської промисловості. Після відкриття земств спільна робота набула нового імпульсу. Було досягнуто об'єднання всіх сільських господарів Правобережної України на ґрунті економічних і суспільних інтересів.

Життєдіяльність товариству надавали люди, які з великим інтересом ставилися до землеробства і громадських справ. КТСГ і в подальшому не втратило свого значення і виступало представником інтересів місцевих сільськогосподарських виробників.

Не всі проекти КТСГ були одразу втілені у життя. Наприклад, імпорт сільськогосподарських машин, був реалізований згодом. Вирішення певних проблем потребувало досвіду, кращого фінансування і об'єднання зусиль багатьох СГТ. Сучасники схвально оцінювали громадську діяльність КТСГ. Вони розуміли, що прогрес у сільському господарстві значною мірою залежить від ентузіазму аграріїв, їх віри у прогресивні зміни та співпраці.

Отже, громадська діяльність Київського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у досліджуваній період була плідною. Вона проявилася у різних формах і напрямках співпраці. Товариство захищало інтереси аграріїв правобережних українських губерній, підтримувало зв'язок з центральною владою і місцевими СГТ та сприяло позитивним змінам у аграрному секторі регіону. Перспективними, на думку автора, є дослідження громадської діяльності Київського товариства сільського господарства у роки Першої світової війни, зокрема, допомога державі й армії, евакуація худоби і сільськогосподарських товарів вглиб імперії й участь у благодійницьких організаціях.

1. Ермолов А. С. Сельскохозяйственные вопросы. *Русское обозрение*. 1892. Т. 3. С. 642-676.

2. Лохтин П. Состояние сельского хозяйства в России сравнительно с другими странами. Итоги к XX столетию. СПб, 1901. 186 с.

3. Рева И.М. Задачи сельскохозяйственных обществ и Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. К.: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1891. 24 с.

4. Степанский А. Д. Самодержавие и общественные организации на рубеже XIX-XX ст.: Уч. пособие. М.: Наука, 1980. 92 с.

5. Колісник В. Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (1896-1918 рр.). Вінниця: «Розвиток», 2007. 160 с.

6. Пантелеймоненко А. О. Сільськогосподарські товариства України: зародження, основні напрямки діяльності і значення (др. пол. XIX – поч. XX ст.): автореф. дис... канд. екон. наук: 08.01.04 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 1994. 20 с.

7. Осадчий Т. Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности за 25-летие (1876-1901 гг.): Краткий очерк. К.: Типография П. Барского, 1901. 63 с.

8. Ежегодник Департамента Земледелия за 1913 год. Пг., 1914. 608 с.
9. Адрес-календарь сельскохозяйственных обществ по данным 1902 г. СПб, 1902. 238 с.
10. Отчет о деятельности Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности за 1900 год. К., 1901. 42 с.
11. 1884 год в сельскохозяйственном отношении. Вып. 3. Общий обзор года. Ч. 2. Деятельность правительственных и общественных учреждений по сельскохозяйственной части. СПб: Тип. В. Безобразова, 1886. 496 с.
12. Празднование 25-летней деятельности Киевского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. К.: Тип. П. Барского, 1901. 104 с.
13. Рева И. М. Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности и его деятельность. К.: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1892. 31 с.
14. Центральний державний історичний архів України (м. Київ) (ЦДАУ), ф. 731, оп. 1, спр. 28.
15. Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 398, оп. 79, спр. 18.
16. РДІА, ф. 398, оп. 75, спр. 14.
17. РДІА, ф. 398, оп. 77, спр. 10.
18. Ханенко Б. И. Доклад Совету Киевского общества сельского хозяйства о деятельности за 1891 год учрежденного при обществе временного комитета «Непосредственных сношений». К.: Тип. И. Н. Кушнерева, 1892. 10 с.
19. ЦДАУ, ф. 731, оп. 1, спр. 63.
20. Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Отдел земледелия. Записка председателя отдела графа В. С. Тышкевича. К.: Тип. П. Барского, 1898. 13 с.
21. Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Отчет. К.: Тип. В. Л. Францевича, 1902. 168 с.
22. Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Деятельность в 1897 году. Отчет по устройству съездов сельских хозяев, сельскохозяйственной промышленной выставке. К., 1898. 89 с.
23. Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Отчет. К.: Тип. В. Л. Францевича, 1890. 156 с.
24. Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Отчет. К.: Тип. В. Л. Францевича, 1892. 168 с.
25. Труды I Всероссийского сельскохозяйственного съезда в Киеве 1-10 сентября 1913 года. Вып. 1. Постановления съезда. [Б. м., б. г.]. 45 с.
26. Павильон графа И. А. Потоцкого на Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставке 1897 года. Старокопстантинов, 1897. 20 с.
27. Киевская сельскохозяйственная и промышленная выставка. Описание / Сост. И. В. Александровский. К.: Тип. «Киевлянин», 1898. 560 с.
28. Путеводитель по Киевской сельскохозяйственной и промышленной выставке 1897 года. К.: Тип К. В. Быкова, 1897. 24 с.
29. Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Отчет о Харьковском областном съезде. К., 1886. 20 с.
30. Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. Состав общества. К.: Тип. В. Л. Францевича, 1899. 24 с.

References

1. Ermolov A. S. Sel'skhozajstvennye voprosy. Russkoe obozrenie. 1892. T. 3. S. 642-676.
2. Lohtin P. Sostojanie sel'skogo hozjajstva v Rossii sravnitel'no s drugimi stranami. Itogi k NH stoletiju. SPb, 1901. 186 s.
3. Reva I.M. Zadachi sel'skhozajstvennyh obshhestv i Kievskogo obshhestva sel'skogo hozjajstva i sel'skhozajstvennoj promyshlennosti. K.: Tip. Un-ta Sv. Vladimira, 1891. 24 s.
4. Stepanskij A. D. Samoderzhavie i obshhestvennye organizacii na rubezhe NIIH-NH st.: Uch. posobie. M.: Nauka, 1980. 92 s.
5. Kolisnyk V. Podil's'ke tovarystvo sil's'kogo gospodarstva i sil's'kogospodars'koi' promyslovosti (1896-1918 rr.). Vinnycja: «Rozvytok», 2007. 160 s.
6. Pantelejmonenko A. O. Sil's'kogospodars'ki tovarystva Ukrainy: zarodzhennja, osnovni naprjamky dijtal'nosti i znachennja (dr. pol. NIIH – poch. NH st.): avtoref. dys... . kand. ekon. nauk: 08.01.04 / Kyi'v. un-t im. T. Shevchenka. K., 1994. 20 s.
7. Osadchij T. Kievskoe obshhestvo sel'skogo hozjajstva i sel'skhozajstvennoj promyshlennosti za 25-letie (1876-1901 gg.): Kratkij ocherk. K.: Tipografija P. Barskogo, 1901. 63 s.

8. Ezhegodnik Departamenta Zemledelija za 1913 god. Pg., 1914. 608 s.
9. Adres-kalendar' sel'skohozejstvennyh obshhestv po dannym 1902 g. SPb, 1902. 238 s.
10. Otchet o dejatel'nosti Kievskogo obshhestva sel'skogo hozjajstva i sel'skohozejstvennoj promyshlennosti za 1900 god. K., 1901. 42 s.
11. 1884 god v sel'skohozejstvennom otnoshenii. Vyp. 3. Obshhij obzor goda. Ch. 2. Dejatel'nost' pravitel'stvennyh i obshhestvennyh uchrezhdenij po sel'skohozejstvennoj chasti. SPb: Tip. V. Bezobrazova, 1886. 496 s.
12. Prazdnovanie 25-letnej dejatel'nosti Kievskogo obshhestva sel'skogo hozjajstva i sel'skohozejstvennoj promyshlennosti. K.: Tip. P. Barskogo, 1901. 104 s.
13. Reva I. M. Kievskoe obshhestvo sel'skogo hozjajstva i sel'skohozejstvennoj promyshlennosti i ego dejatel'nost'. K.: Tip. Un-ta Sv. Vladimira, 1892. 31 s.
14. Central'nyj derzhavnyj istorichnyj arhiv Ukrainy (m. Kyi'v) (CDIAU), f. 731, op. 1, spr. 28.
15. Rosijs'kyj derzhavnyj istorichnyj arhiv (RDIA), f. 398, op. 79, spr. 18.
16. RDIA, f. 398, op. 75, spr. 14.
17. RDIA, f. 398, op. 77, spr. 10.
18. Hanenko B. I. Doklad Sovetu Kievskogo obshhestva sel'skogo hozjajstva o dejatel'nosti za 1891 god uchrezhdenogo pri obshhestve vremennogo komiteta «Neposredstvennyh snoshenij». K.: Tip. I. N. Kushnereva, 1892. 10 s.
19. CDIAU, f. 731, op. 1, spr. 63.
20. Kievskoe obshhestvo sel'skogo hozjajstva i sel'skohozejstvennoj promyshlennosti. Otdel zemledelija. Zapiska predsedatelya otdela grafa V. S. Tyshkevicha. K.: Tip. P. Barskogo, 1898. 13 s.
21. Kievskoe obshhestvo sel'skogo hozjajstva i sel'skohozejstvennoj promyshlennosti. Otchet. K.: Tip. V. L. Francevicha, 1902. 168 s.
22. Kievskoe obshhestvo sel'skogo hozjajstva i sel'skohozejstvennoj promyshlennosti. Dejatel'nost' v 1897 godu. Otchet po ustrojstvu s#ezdov sel'skih hozjaev, sel'skohozejstvennoj promyshlennoj vystavke. K., 1898. 89 s.
23. Kievskoe obshhestvo sel'skogo hozjajstva i sel'skohozejstvennoj promyshlennosti. Otchet. K.: Tip. V. L. Francevicha, 1890. 156 s.
24. Kievskoe obshhestvo sel'skogo hozjajstva i sel'skohozejstvennoj promyshlennosti. Otchet. K.: Tip. V. L. Francevicha, 1892. 168 s.
25. Trudy I Vserossijskogo sel'skohozejstvennogo s#ezda v Kieve 1-10 sentjabrja 1913 goda. Vyp. 1. Postanovlenija s#ezda. [B. m, b. g.]. 45 s.
26. Pavil'on grafa I. A. Potockogo na Kievskoj sel'skohozejstvennoj i promyshlennoj vystavke 1897 goda. Starokonstantinov, 1897. 20 s.
27. Kievskaja sel'skohozejstvennaja i promyshlennaja vystavka. Opisanie / Sost. I. V. Aleksandrovskij. K.: Tip. «Kievljanin», 1898. 560 s.
28. Putevoditel' po Kievskoj sel'skohozejstvennoj i promyshlennoj vystavke 1897 goda. K.: Tip K. V. Bykova, 1897. 24 s.
29. Kievskoe obshhestvo sel'skogo hozjajstva i sel'skohozejstvennoj promyshlennosti. Otchet o Har'kovskom oblastnom s#ezde. K., 1886. 20 s.
30. Kievskoe obshhestvo sel'skogo hozjajstva i sel'skohozejstvennoj promyshlennosti. Sostav obshhestva. K.: Tip. V. L. Francevicha, 1899. 24 s.

Лысенко М. С.

кандидат исторических наук, доцент, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова (Украина).

ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КИЕВСКОГО ОБЩЕСТВА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА (1876-1914 гг.)

В статье исследуется общественная деятельность Киевского общества сельского хозяйства. Она распространялась на губернии Правобережной Украины. Автором проанализированы основные ее направления. Важной формой взаимодействия стала работа с органами власти, прежде всего Министерством Земледелия. Эта взаимосвязь осуществлялась в форме подачи петиций, обеспечением правительственных структур необходимой информацией по текущим вопросам. Аграрной организацией были осуществлены многочисленные общественные инициативы (выставки, съезды сельских хозяев). Охарактеризованы связи с местными и всероссийскими сельскохозяйственными обществами. Изучен его вклад в дело основания аграрных учебных заведений. Сделан вывод о роли и значении общественной деятельности Киевского общества сельского хозяйства.

Ключевые слова: Киевское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности, общественные организации, сельское хозяйство, украинские губернии, Российская империя.

Lysenko M. S.

PhD hab. (History), Associate Professor, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (Ukraine).

SOCIALACTIVITY OF THE KIEV SOCIETY OF AGRICULTURE (1876-1914)

The article studies the public activities of the Kiev Society of Agriculture. It spread to the province of the Right-Bank Ukraine. The author analyzes its main directions. An important form of interaction was working with authorities, primarily the Ministry of Agriculture. This relationship was carried out in the form of filing petitions, providing government agencies with the necessary information on current issues, providing background information on various agricultural sectors of the province. The agrarian organization carried out numerous public initiatives (exhibitions, congresses of rural masters, the creation of bureaux for the employment of employees, pension and insurance funds). Members of the Kiev Society of Agriculture were engaged in charity, financed various events in the Kiev province. Relations with local and all-Russian agricultural societies are characterized. It's contribution to the establishment of agrarian schools was studied. The evolution of different forms and methods of work of agricultural societies, attempts of their unification was described. A conclusion is drawn on the role and significance of social activity of the Kiev Society of Agriculture.

Key words: Kiev society of agriculture and agricultural industry, public organization, agriculture, Ukrainian provinces, Russian Empire.

Отримано 24.12.2017